
Muzaffar Iqbal

ISLAM I ZAPAD U NOVOM SVJETSKOM PORETKU¹

U ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog!

Od Muhammeda, Allahovog poslanika, Heraklisu, vladaru Rima.

Neka je mir na onoga ko slijedi Uputu. Pozivam te da prihvatiš islam. Ako se potčiniš, uživat ćeš sigurnost, a Allah će ti dati dvostruku nagradu, ali ako okreneš leđa, grijeh će pasti na tebe. "Reci: 'O, sljedbenici Knjige, dođite da se okupimo oko jedne riječi i nama i vama zajedničke: da se nikom osim Allahu ne klanjamo, da nikoga Njemu ravnim ne smatramo i da jedni druge, pored Allaha, bogovima ne držimo!' Pa ako oni ne pristanu, vi recite: 'Budite svjedoci da smo mi muslimani!'"(3:64)²

---

¹ Zafar Ishaq & John L. Esposito (ed.), *Muslims and the West Encounter Dialogue*, Islamic Research Institute & Center for Muslim-Christian Understanding, Islamabad-Washington, 2001, pp. 231-273.

² Poslanikovo pismo, neka je mir s njim, istočnom rimskom imperatoru Heraklisu (vladao od 610.-'41.) poslano je šeste godine poslije Hidžre. Vidi: Muhammad Hamidullah, *Majmu'at al-Watha'iq al-Siyasiyyah fi al-'Abd al-Nabawi wa'l-Khilafah al-Rashidah* (Cairo: Matba'at Lajnat al-Tasnif wa-'l Tarjamah wa al-Nashr, 1941), p. 29. Identična pisma poslana su još sedmerici drugih vladara: Hatib b. Abi Balta'ah odnio je Poslanikovo pismo Muqawaqisu, vladaru Aleksandrije; Shuja' b. Wahb al-Asadi je poslan Al-Harithu b. Abi Shamiru al-Ghassaniyu,

ODNOS IZMEĐU ISLAMA I ZAPADA započeo je kada je Poslanik Muhammed,³ šeste godine po Hidžri,⁴ poslao svoga izaslanika Dihyaa b. Khalifaha al-Kalbiya al-Khazraiya istočnom rimskom imperatoru Heraklisu (610.-641.), sa gore navedenim pismom. Kada je Dihye al-Kalbi stigao u Jerusalem – u kojem je Heraklis slavio svoju pobjedu nad Perzijancima – u gradu je boravila arapska trgovačka karavana čiji je vođa bio Abu Sufyan b. Harb. Heraklis je pozvao Abi Sufyana u svoj dvorac i raspitao se o učenju Poslanika. Čuvši detaljno o učenjima islama, on je izjavio: “Islam je istinita poruka”⁵

Ovaj povoljni početak ubrzo se preokrenuo u konfrontaciju koja, uprkos izvjesnim izuzecima, karakteriše ovaj neprestani odnos sada već star više od 1.400 godina. Naravno, ovaj dugi odnos između islama i Zapada nije samo storija beskrajnih ratova, pomanjkanja zajedničkog povjerenja i ekonomska eksploatacija; on je, također, proizveo i plodnosnu ekonomsku i intelektualnu razmjenu. Neko vrijeme poslužio je kao kanal za prenošenje cjelokupnog ljudskog iskustva ovih civilizacija. Jedno vrijeme je ovaj odnos utjecao na najbolja literarna ostvarenja. Međutim, u cjelini gledano, narav odnosa ova dva svijeta do današnjega dana osta(ja)la je konfrontirajuća.

Na teološkom planu, islam općenito nije bio shvaćen od kršćanskoga Zapada kao izvorna religija, upravo kao što i kršćanstvo nije bilo prihvaćeno kao izvorna religija od jevreja.⁶

---

vladaru Damaska; ‘Amr ibn Umayyah al-Damri je odnio pismo Negusu od Abesinije; ‘Abd Allah b. Hudhafah Al-Sahmi je otišao Khosrowu II. u Perziju (vladao od 590.-628.); Al-‘Ala b. al-Hadrani je odnio pismo za Al-Mundhira b. Sawa’a al-‘Abdiya, vladara Bahreyna, i ‘Amr b. al-‘As je otišao Jafaru ibn al-Yulandu i njegovom bratu ‘Abbadu, vladaru Omana. Muhammad b. Sa’d, *Al-Tabaqat al-Kubra* (Beirut: Dar Sadir, 1957), vol. 2, pp. 258 ff.

³ Muslimani, kada se spomene ime Poslanika Muhammeda, navode pozdrav poštovanja: “Mir neka je s njim/upon whom be peace (*salla Allahu ‘alayhi wa sallam*)”; isto tako i kada se spomene ime nekog od Drugova: “Bog njime/njome zadovoljan bio/May God be pleased with him/her.”

⁴ Postoje različita mišljenja u pogledu godine u kojoj je pismo poslano. Ipak, svi izvori su saglasni da se to dogodilo poslije ugovora na Hudejbiji (6. dhu’l-qa’meta A.H./marta 628. C.E.).

⁵ O ovom događaju se izvještava u različitim izvorima. Detalji se mogu pronaći u: *Sahih Bukhari, Bab Kayfa kana Bad’ al-Wahy*, no. 6.

⁶ “I ne dođe im nikada Poslanik a da ga oni nisu ismijavali.” (5:11); v. također: 5:104; 29:17 i 35:25, gdje čitamo: “Ako te oni u laž utjeruju, pa – i oni prije njih su poslanike u laž utjerivali,

Ovakvo nerazumijevanje ubrzo je bilo pomiješano sa strahom koji je proizlazio iz velike ekspanzije geografskih granica muslimanskoga svijeta. Da je islam ostao u granicama Arabije, kršćanski Zapad bi imao malo razloga za zabrinutost, izuzev, možda, u nekom ograničenom krugu koji bi se bavio razumijevanjem njegova učenja. Ali rane pobjede muslimanskih armija i zadivljujuća brzina kojom su one bile izvedene, proizvele su strah, sumnju i mržnju te, u svijesti zapadnjaka, zapečatile početnu predstavu o islamu kao religiji ognja i mača – predstavu koja i danas preživljava nakon više od 1.400 godina.⁷

Ova početna percepcija utemeljena je na dva sukcesivna perioda ekspanzije geografskih granica muslimanskoga svijeta. Prva se dogodila u periodu od osamnaest godina, između 632. i 649. g., a druga, između 693. i 720. Brzina ove ekspanzije ostaje začuđujuća priča u povijesti vojnih operacija; samo godinu dana nakon Poslanikove smrti, južna Mesopotamija je bila osvojena (633.); dvije godine kasnije, Damask je potpao pod muslimansku kontrolu; iste godine dogodio se odlučujući poraz Perzijanaca na Kadisiji (635.); slijedeće godine (636.) Bizantinci su poraženi na rijeci Jermuk; 637. Perzijanci su poraženi kod Dželula; Jerusalem je zauzet 638.; Egipat 639.; iste godine napadnuta je Ermenija; sa 640-om godinom osvojena je cijela Perzija; tri godine poslije, zauzet je Tripoli (643.); 649. godine muslimani su posjedovali moćnu mornaricu koja se borila protiv Bizantinaca; iste godine osvojen je Kipar.⁸

---

a oni su im očigledna čuda donosili, i listove, i Knjigu svetilju”; također v.: 39:25. U ovom tekstu koristio sam tri prijevoda Qur’ana: 1. *The Holy Qur’an*, engleski prijevod značenja i komentara Abdullaha Yusufa Aliya, revidirana verzija (Madinah: King Fahd Holy Qur’an Printing Complex); 2. *The Meaning of the Glorious Qur’an* Muhammada Marmadukea Pickthalla (Hyderabad-Deccan, Government Central Press, 1938), reprint izdanje (Islamabad: Islamic Research Intitute, 1988) i 3. *The Message of the Qur’an*, prijevod i objašnjenja Muhammada Asada (Gibraltar: Dar al-Andalus, 1980).

⁷ Nekoliko primjera bit će citirano za posljednju “reinkarnaciju” ove predstave u zapadnjačkim medijima. Slučaj na koji mislim je serijal u četiri dijela o predstavljanju islama pod naslovom “Mač islama/The Sword of Islam” u: *Boston Globe*, 27. juli 1991.; drugi primjer je dokumentarac pod naslovom *Jihad in America* koji je pokrenuo seriju napada na džamije u različitim gradovima Sjedinjenih Država.

⁸ Također, spomenimo ovdje da su ove vojne kampanje bile preduzimane od države koja je bila stara samo deset godina otkakao je Poslanik zamolio Usamu b. Zayda da organizira ekspediciju za Siriju, tri mjeseca poslije njegovog povratka sa Oprosnoga hadždža, 11. dana mjeseca safe-ra/marta, 632., a samo nekoliko dana prije njegove smrti. Trebali bismo, također, spomenuti i činjenicu da Usama tada još nije imao ni dvadeset godina. Tokom narednih deset godina

Ovu ekspanziju je ubrzo slijedila druga jednako impresivna ekspanzija između 693.-720. Godine 693. muslimanska armija je porazila Justinijana II kod Sebastopola, Sicilija; slijedeće godine osvojena je Armenija; 697. muslimani su bili nu Karagi; 710. g. četiri stotine muslimanskih vojnika došlo je na južni dio Iberijskog poluotoka; naredne godine ratnici Tariqa b. Ziyada natjerali su u bjekstvo skoro 28.000 Roderikovih vojnika; dvije godine kasnije, čitava Španija, izuzimajući usku teritoriju sjevernog dijela poluotoka, bila je osvojena. Godine 712. muslimani su uspostavili stalnu vlast u Sindu i Semerkandu, koji će kasnije postati izvanredni centri islamske kulture, 714. g. prethodnica muslimanske armije prešla je Pirineje u Francuskoj i osvojila Narbon; 720. godine muslimani su se nastanili u Sardiniji.

U stoljeću poslije emigracije iz Mekke, muslimani su proširili svoju imperiju od Kine do Francuske.⁹ Međutim, ove neuobičajene pobjede nisu bile primarno uvjetovane snagom mača, stvarna snaga se pomaljalo u masovnoj konverziji ljudi tako različitih rasa i religija, koja je bila svojstvena atraktivnoj poruci islama, a koju kršćanski Zapad zadugo nije mogao razumjeti već samo priznati.

Tokom ove inicijalne faze odnosa islama i Zapada, Zapad je gledao na muslimane i islam kao na agresore, premda ova percepcija nije bila kristalno jasna, pogotovo u nadolazećim stoljećima. Ova prva faza u odnosima islama i

---

muslimanska država proširila se od maloga grada Medine toliko da je uključivala cijelu Arabiju i južne dijelove Palestine i Iraka – pokrivajući približno područje od milion i po kvadratnih milja, što znači da brzina ove prve ekspanzije iznosi 274 milje na jedan dan. V. M. Hamidullah, *The Prophet's Establishing a State and His Succession* (Islamabad: 1988), p. 89.

⁹ Ovdje također treba ukratko spomenuti da su tokom ovoga prvoga stoljeća vanjske ekspanzije geografskih granica muslimanskoga svijeta konstantno donošeni novi obogaćujući elementi u kulturni mozaik koji se upravo počeo odražavati izvana kao multikulturno i multirasno iskustvo oživljeno duhom islamskoga učenja. Istovremeno, dok je ova početna geografska ekspanzija puštala korijene u osvojenim zemljama, muslimanski svijet je prolazio kroz drugu jedinstvenu unutrašnju ekspanziju u njegovome središtu koje se svojim najboljim umnim snagama borilo na konstantnom poslu formuliranja odgovora na novonastale probleme prouzročene masovnom konverzijom, osnivanjem novih gradova i velikom migracionom stopom. Nastajale su nove nauke. *Ulumu'l-Qur'an* (Kur'anske znanosti) otvorile su širok horizont intelektualne aktivnosti a poduzeti su sistematski naponi na očuvanju, bilježenju i verificiranju rastućeg korpusa hadiske literature. Izvanredan prikaz ovih napora v. u: M. M. Azami, *Studies in Early Hadith Literature* (Indianapolis: American trust Publications, 1978). Također v.: Iftikhar Zaman, "The Evolution of a Hadith: Transmission, Growth and the Science of Rijal in a Hadith of Sa'd b. Ani Waqqas", Ph. D. Thesis (Chicago: University of Chicago, 1991), neobjavljeno.

Zapada važna je za njihove daljnje utjecaje tokom narednih stoljeća; npr., ona je donijela negativnu predstavu o islamu i muslimanima koja je, u najmanju ruku, pomogla smotru narodne potpore križarima u jedanaestom stoljeću. Krajem prvog stoljeća islama, ukazala se zgodna prilika u Andaluziji, koja je pružila šansu kršćanskom svijetu da razumije islamsko učenje zajednički dijeleći životno iskustvo. Ali, nažalost, muslimanska Španija je postala plodno tlo za nauk kršćanskih crkava srednjovjekovne Evrope koje odabiru najbarbarskiju sliku islama i njegovoga Poslanika. Odnos između islama i Zapada nije se razvijao u linearnom smislu; on se više puta javljao u vremenskim skokovima prolazeći kroz određene kritične susrete vremena i prostora. Ovi kritični susreti proširili su i preoblikovali parametre interakcije i utjecali na promjenu međusobnih percepcija. Nakon nekoliko ovakvih kritičnih susreta, priroda odnosa ovih dvaju svjetova prošla je kroz kvalitativnu transformaciju. Određeni susreti se javljaju u Andaluziji; zatim, tokom križarskih ratova (11.-14. st.); tokom onog kasnog formativnog perioda kada je započela evropska kolonizacija muslimanskoga svijeta i kada je ona završena postepenom pojavom neovisnih država u većini tradicionalnih muslimanskih zemalja; tokom američke krize talaca započete iranskom revolucijom i tokom Zaljevskoga rata.¹⁰ Pridodajući ih ovoj dugoj ljestvici kritičnih susreta, neki odvojeni incidenti daju također doprinos većoj disproporciji općih percepcija. Afera Ruždi i pitanje hidžaba (*hijab*) u javnoj školi Creil (Oise, Francuska)¹¹ predstavljaju takva dva primjera.

Za sadašnju fazu odnosa između islama i Zapada najvažniji period predstavlja onaj tokom kojeg je Zapad kolonizirao muslimanski svijet. Međusobne percepcije sada igraju važnu ulogu u odnosu u kojem su čvrsto ukorijenjene u spomenutom periodu. Drugi važan aspekt ovoga perioda je činjenica da su se prethodni susreti dogodili na granicama *Daru'l-islama*, u zemljama koje su daleko od muslimanskoga središta, dok se interakcija između muslimana i

¹⁰ Ova lista nije i konačna. Događaji navedeni ovdje imaju za cilj da pokažu opći trend.

¹¹ Ovdje se misli na incident koji se dogodio 1989. g. u Creilu (Oise) u Francuskoj kada su tri muslimanske djevojke bile spriječene da uđu na koledž Gabriel-Havez zato što su imale mahrame. Ovo je preraslo u javnu raspravu u koju su se uključili žena predsjednika Francuske, kralj Maroka, predsjednik Evropske zajednice i pariški kardinal. Na kraju je francuski ministar obrazovanja dozvolio Aiši, Fatimi i Samiri da nose mahrame u razredu, ali ne i u gimnastičkoj dvorani. Detalji u vezi sa ovim incidentom prikazani su u: Murad Hofman, *Islam 2000* (Beltsville: MD, Amana Publications, 1996).

Zapada u vrijeme kolonijalizma odigrala u srcu *Daru'l-islama*. Iz tog razloga, kolonizacija i njeni učinci na muslimanska društva i uloga ovog perioda u preobražaju međusobnih percepcija su najvažniji i, otuda, biti će detaljno razmatrani.

Andaluzija – zaostavština razmijenjena tri puta

Tariq b. Ziyad, guverner Tangersa, 91./710. g. poslao je malu ekspediciju, pod vodstvom berberskog vojskovođe Tarufa b. Muluka, od četiri stotine vojnika koji su se iskrcali na obalu južnoga dijela Iberijskog poluotoka, uspostavljajući tako oslonac za muslimane u Španiji. Za ovim je slijedilo Tariqovo uspješno iskrcavanje u aprilu 711. (92.) sa 7.000 ljudi na stjenovitu uzvišicu, koja je dobila naziv i do dan-danas ostala poznata po njegovom imenu - *Džebel Tariq* ili Gibraltar.¹² Ovo je bio početak prvog zatvorenog susreta između muslimana i Zapada u geografskom okviru koji je imao potencijalno dugu pozitivnu interakciju.

U periodu između 711. i 1492. islam i muslimani u Andaluziji proizveli su civilizaciju koja se određuje kao most u tri izravne promjene: između islama i Zapada, između dva perioda zapadne civilizacije i između glavnih tokova islamskoga mišljenja i Magreba. Važnost španskih muslimana za ostatak muslimanskog svijeta ne može biti pretjerana. Smješten daleko od središta kulturnih i političkih tokova muslimanskog svijeta, ovaj centar muslimanske civilizacije bljesnuo je u svim oblastima znanja. Stalno pritjecanje putnika iz Andaluzije ka središtu muslimanskog svijeta održalo je netaknutim literarne i kulturne veze.

Islamsko mišljenje na Iberijskom poluotoku prošlo je kroz jedinstven razvoj. Prisustvo tri abrahamske religije u susjedstvu, kontakti sa islamskim Istokom i kršćanskim Zapadom i multirasna i multukulturna sredina odigrali su ključnu ulogu u ovom razvoju. Otuda tu imamo Muhammeda b. Masarraha (629.-313./883-931.), savremenika Haladža i Šiblija, autora knjige *Kitab al-Tabsirah* (Knjiga pronicljivih objašnjenja) i djela *Kitab al-Huruf* (Knjiga o ezoteričkim značenjima slova), a čije je učenje predstavljalo sintezu mu'teziljskih doktrina o poimanju Božijeg jedinstva, Božije pravde i slobodne volje i sufijskih

¹² Salma Khadra Jayyusi, ed., *The Legacy of Spain*, 2 vols. (Leiden: E.J. Brill, 1994), vol. 1, p.7.

naučavanja Zunnuna el-Misrija i Ebu Ya'quba Ishaqa b. Muhammeda el-Nehredžuriya. Potom, tu imamo i Ebu Muhammeda Alija b. Ahmeda b. Sa'ida b. Hazma (Ibn Hazm), rođenog 7. ramazana 384. (7. 11. 994.) u Kordobi. Njegov izvanredni opus pisanih djela uključuje slavno djelo *Kitab fi Maratib al-'ulum* (Knjiga o sistematizaciji znanosti) i djelo *Kitab al-Ibkam fi 'Usul al-Abkam* (Knjiga principa pravnih izvora). Druga djela Ibn Hazma su: *Kitab al-Fasl fi'l-milal wa al-Ahwa' wa al-Nihal* (Knjiga božanskog spasenja /o religijama, sektama i školama mišljenja/); *Kitab al-Akblaq wa al-Siyar* (Knjiga o moralu i karakteru); *Tawq al-Hamamah* (Golubičina ogrlica /o ljubavi i zaljubljenima/) – jedna knjiga neočekivana od čovjeka takve religiozne naklonosti. Od drugih autora moramo spomenuti fizičara Ebu Bekra Muhammeda b. Abdulmelika b. Tufajla (504.-581./1110.-1189.), autora čuvenog djela *Risalah Hayy ibn Yaqzan*, na Zapadu poznato kao *Autodidactic Philosopher*, i nekoliko drugih djela, uključujući i komentar na Ibn Sinaovo djelo *Urjuzah fi'l-Tibb*.

Andaluzija je, također, dala historičara kakav je Qadi Ebu'l Qasim b. Sa'd, poznat kao Sa'd od Toleda (rođen 419./1049.), autora djela *Tabeqat al-'ulum*, a također se zanimao za fiziku i metafiziku; fizičar i matematičar El-Kirmani donio je u Andaluziju djelo *Risa'il Ikhvan al-Safa* koje nije imalo premca u spekulativnim znanostima (*al-'ulum al-nazariyyah*); filozof Ibn el-Sid od Badayoza (445.-521./1052.-1127) poznavao je djela Farabija. Andaluzija je, također, proizvela takve prirodnjake kakav je Ebu Bekr Muhammed b. Yahya b. el-Se'idž b. Badže (Ibn Badže), na Zapadu poznat kao Avempace (462.-523./1070.-1138.); trideset sedam njegovih sačuvanih djela uključuju i prepričane komentare na različita djela Aristotela, Euklida, Galena i Farabija, među kojima su i tri originalna djela: *Risalat al-Wada'* (Oproštajna poslanica); *Risalah fi Ittisal al-Aqli bi al-Insan* (Rasprava o jedinstvu intelekta i čovjeka) i najpoznatije djelo *Tadbir al-Mutawahid* (Vlast usamljenika).

Isto tako, bez Andaluzije muslimanski svijet ne bi imao jednog Ibn Halduna (732.-808./1332.-1406.), rođenog u Tunisu, ali čija je porodica (Benu Haldun) doselila iz Sevilje. I konačno, Andaluzija će uvijek uživati značajan prostor u povijesti islamskog mišljenja zahvljujući Ibn Rušdu (na Zapadu poznat kao Averroes), koji je rođen u Kordobi 520./1126. godine, a umro u utorak 9. safera 595./10. 12. 1189. u Marakašu.¹³

¹³ U vezi sa ovim detaljima umnogome sam se oslanjao na: Miguel Cruz Harnandez, "Islamic Thought in the Iberian Peninsula", ed., *Islamic Legacy of Spain*, vol. 2, pp. 777-803.

Možda se najvažniji doprinos iz Andaluzije ogleda u svijetu islamskog misticizma a zahvaljujući Ibn Arebiju (560.-638./1165.-1240.), koji je rođen 54 godine poslije El-Gazalijeve smrti, 1111. godine, u Mursiji, u jugoistočnoj Španiji. Ibn Arebiju je pošlo za rukom da zabilježi naučavanja i shvatanja generacija sufija koje su mu prethodile, sistematski i u detalje zapisujući ogroman korpus sufijskog iskustva i usmene tradicije, izvodeći, na taj način, obilje tehničkih termina i simbola namicanih stoljećima. Za muslimanski svijet, koji je ubrzo potpao pod udar Mongola, on je ostavio konačne iskaze sufijskih naučavanja i u potpunosti sačuvao islamsko ezoterično naslijeđe.¹⁴

Andaluzija je podarila jedinstvenu sintezu islamskog mišljenja u multirasnoj i multikulturalnoj sredini. Ova sinteza se dogodila kroz složen proces koji je uključivao putovanja, usmenu razmjenu, prevođenje, reinterpretaciju, asimilaciju i transformaciju. Otkako se pojavilo, andaluzijsko društvo je imalo i veliku prisutnost kršćana i jevreja; neki od njih su zajedno učestvovali u sudstvu, vlasti i drugim utjecajnim segmentima društva, uključujući tu i kršćane koji govore arapski (*musta'ribun* ili *mozarabi*), a koji su uspostavili blisku vezu između islama i kršćana putem posredovanja originalnih izvora na latinski Zapad. Međutim, prijenos informacije o islamu na latinski Zapad nije otpočeo na temelju pozitivnog odnosa između dvije strane. Ovo se dogodilo zato što je transmisija bila praćena transformacijom koja je rezultirala odnosom u negativnom smislu.

Detaljne informacije o islamu i njegovom Poslaniku prenesene učenim latinskim krugovima u srednjem vijeku u Evropi (800.-1400.) kroz Andaluziju uistinu su izvanredne. Poslanikova genaološka loza, detalji oko njegova poziva u islam, postupanje sa njim u Mekki, njegovo iseljenje u Medinu, njegovi brakovi i bitke – svi ovi detalji bili su dobro poznati zapadnim kršćanima. Oni koji su prenosili ove informacije živjeli su u susjedstvu muslimana i imali su pristup autentičnim tradicijama i samom Kur'anu. Rasprava *Epistola Saraceni* ili *Rescriptum Christiani*, na arapski prevedena polemika (*risalah*), datirana prije 1000-e godine nove ere pod pseudonimom njenog autora Abdumesiha b. Ishaqa el-Kindija, možda je najvažniji spis koji je utjecao na odnos između

¹⁴ Za više podataka o Ibn Arebiju v: R. W. J. Austin, *Sufis of Andalusia* (Little Springs, New Leaf Distributing Company, Inc., 1988).

latinskoga zapada i islama.¹⁵ Mi, također, sa sigurnošću znamo da je Petar Venerabilis, klunski opat (prva polovica XII st.), naredio da se poznata "Toledo Cluny Collection" prevede kako bi se islam osporio na "čvrstom temelju".¹⁶ Ova kolekcija sadržavala je latinski prijevod Kur'ana i bila je temelj mnogim spisima.

Početak XII stoljeća pojavila se popularna legenda, u prvo vrijeme u Hugovom "Fleuru", u kojoj je Poslanik islama opisan kao čarobnjak, povezujući to sa njegovom ženidbom sa gospođom iz zemlje Korozan. Legenda Korozan postala je temeljem kasnijih spisa. Evropa je u trinaestom stoljeću razvila svoju vlastitu percepciju islama i njegova Poslanika. Slijedeći prijevodi ili originalni spisi, utemeljeni na prijenosu informacija, pomažu upotpunjenju ove slike: niz rasprava poznatih pod naslovom *Quadruplex reprobatio* nepoznatog autora; spis Petra Pažazisa (ili Pedra Paskala); djelo poznato pod naslovom *Contrareitas elfolica*, a pripisano Rikoldu de Montre Kruzisu (ili Rikoldu de Montre Kruzuzi), u konačnici, vraća se na tekst napisan na arapskome jeziku od mozaraba; djela Rajmona Martija i, naposljetku, ona koja je napisao Rajmon Lul, poznat također i kao Rajmond Lulus.¹⁷

Zloba, religijska žest, politička podmuklost i gomila drugih faktora utjecali su na ove spise u kojima je autentična informacija bila predstavljena u iskivljenom obliku ili, pak, izmiješana sa izmišljenim materijalom u sastavljanju pežorativne slike islama i Poslanika. Glavni motiv bio je diskreditiranje poslanstva Muhammeda. Iz tog razloga, od toga vremena islam nije predstavljao samo političku prijetnju već, također, i religijski izazov.

Predstava islama u popularnim tekstovima u srednjem vijeku izrasla je na temelju ovih izvora. U mnogim spisima ovog perioda Poslanik Muhammed predstavljen je kao idol koga Saraceni obožavaju, u drugima on je prikazan kao čarobnjak, u trećim, pak, kao opsjednuti čovjek.¹⁸ U epskim pjesmama o križarskim ratovima (Richard le Palerin i Greindor de Douai): *La Chanson d'Antioche* (1180.), *La Conquete de Jerusalem* (1180.), *La Chanson du Chevelier au*

¹⁵ V.: Ehlert Trude, "Muhammad", u: *The Encyclopaedia of islam*, new edition, vol. VII, pp. 3360-387.

¹⁶ Ibid., p. 381.

¹⁷ Ibid., p. 382.

¹⁸ Ibid.

Cygne et de Godefrod de Bourillon (1200.) i *Saladin*, koja pripada krugu Drugog križarskog rata, Poslanik islama se predstavlja kao paganski bog.¹⁹ Zato što su ovi tekstovi namijenjeni čitateljstvu koje nije poučeno teološkim zamršenostima, autori su morali koristiti imaginativnu snagu kako bi uvjerali čitaoce, što je rezultiralo tako velikim pogreškama u predstavljanjima, kao što je to u slučaju sramne *Marije Magdalene* iz Digby kruga. Zapanjujuća karakteristika portreta poslanika Muhammeda u popularnim tekstovima srednjeg vijeka ogleda se u stalnoj negativnoj slici u jezicima koji su jako udaljeni jedan od drugog, kakvi su staroislandski, njemački i engleski. Ovo je usljed činjenice da je originalni materijal za popularne tekstove pronađen u zajedničkim latinskim ili arapskim izvorima. U popularnoj engleskoj literaturi, poslanik Muhammed prikazan je kao odmetnuti kardinal (Piers Plowman, Wiliam Langland, 1326., 1373-4., 1394.), u djelu *The Fall of the Princes* (1438.) autora Johna Lajdgeta, Poslanik je predstavljen kao heretik, a kao lažni poslanik u priči *Of Machomet the false Prophete*. U Danteovoj *Divina Commedie*, Poslanik i njegov rođak Ali nalaze se među začetnicima raskola i šizmaticima, a uz to još su i rastrgani od đavola (*Inferno*, 28).²⁰

Moderni naučnici imaju brojne takve tekstove. Motivi ponad ovih pogrešnih predstavljanja također su zacrtani. Isto tako, sada je prepoznat i stepen u kojem je Andaluzija doprinijela razvoju umjetnosti i znanosti, međutim, duboko ukorijenjena negativna slika islama i Poslanika, prvotno prenesena latinskom Zapadu posredstvom Andaluzije, izgleda da je ostala ugravirana u kolektivnu memoriju Zapada. Više od pet stotina godina poslije španske rekonkviste još nalazimo ove slike u različitim popularnim spisima i tekstovima.

U noći 29. safera 897. (1. 1. 1492.) napredovanjem trupa dvaju katoličkih monarha, kastiljske Izabele i aragonskog Ferninada, započela je okupacija palače Alhambra. Pet dana poslije, ovaj par ušao je u Granadu, posljednje muslimansko uporište na Iberijskom poluotoku.²¹ Andaluzijska rekonkvista praćena je skoro potpunom eliminacijom muslimana sa poluotoka, nakon

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid., p. 384.

dugog perioda patnje koju uočavamo otkrivanjem Moriskoa²² i njihovih mučeničkih životnih priča.

Jerusalem! Jerusalem!

Kada je 1096. kršćanski Zapad otpočeo svoj masovni protuudar u formi križarskih ratova, odnos između islama i Zapada kvalitativno je preobražen i doprinio je porastu izvjesnih popularnih legendi koje su pronašle svoj put, skoro hiljadu godina poslije, i u dvadeseto stoljeće. U rasponu između 1096. i 1291. g. osam križarskih ratova pobudili su narodne emocije i proizveli bezbroj bolnih priča koje su nastavile utjecati na kreativnu imaginaciju, kako na Zapadu tako i u muslimanskom svijetu.

Jerusalem, grad posvećen u sve tri abrahamske religije, uživao je relativan mir i tišinu skoro četiri stoljeća pod muslimanskom upravom. Jevreji, koji su dugo vremena odbijali živjeti u Solomonovom i Davidovom gradu pod kršćanskom vlašću, vratili su se u grad tokom muslimanske vlasti i bili slobodni ispovijedati svoju vjeru kao i kršćani. Kupola na stijeni (The Dome of the Rost) i El-Mesdžidu'l-Aksa, nadomak Zida Plača (Wailing Wall) – posljednjeg ostatka Solomonovog hrama – imali su posebnu važnost za muslimansku zajednicu, a jednako tako i za jevreje i kršćane posebno mjesto u povijesti i religijsku važnost. Ova mirna koegzistencija narušena je kada je bizantijski imperator Aleksus I, braneci se od abasidske armije, pozvao papu Urbana II u pomoć. On je tražio od Pape da preuzme na sebe obavezu oslobađanja Jerusalema od muslimana. Papa Urban II je 1095. uputio poziv na sveti rat (Holy war) a borbeni poklič "Bog to želi" odjeknuo je širom kršćanskoga svijeta. Vitezovi, trgovci i redovni vojnici započeli su svoj marš ka Jerusalemu. Godine 1099. Godfrey of Bouillon je osvojio grad; njegovi ljudi su skoro u potpunosti masakrirali muslimansko i jevrejsko stanovništvo svetoga grada. Taj incident je šokirao muslimanski svijet, ali on nije predstavljao prijetnju Abasidskoj imperiji. Za ovaj poraz odgovoran je unutarnji raskol muslimana u Egiptu i Siriji, ali Salahudin (u. 1193.) je bio kadar da 1187. oslobodi Jerusalem. Križarski ratovi su se, međutim, nastavili sve do kraja trinaestoga stoljeća, kada su se preobrazili u međukršćanske ratove.

²² Tj. muslimana koji su živjeli u Španiji poslije pada Granade 1492. i poslije masovnog protjerivanja od 1609.-1611. Pod prisilom su primili kršćanstvo, ali mnogi od njih u tajnosti su zadržali svoju vjeru.

Križarski ratovi, po svom učinku na percepciju islama i muslimana na Zapadu, važniji su od vojnih pobjeda. Gotovo dva stoljeća, hipnotizirani papinim borbenim pokličom "Bog to želi", namamljeni obećanjima bogatog plijena i nebeskim nagradama te vođeni atrakcijom svetoga grada, stotine hiljada ljudi marširalo je kroz različita naselja i gradove na njihovom putu ka Jerusalemu. Ovo je imalo snažan učinak na svijest masa koje su na muslimane gledale kao na barbarske nevjernike. Kroz ovo vrijeme, također, prosječan broj Zapadnjaka naučio je najstrašnije detalje u vezi sa islamom i Poslanikom u uvjetima gotovo pomiješanim sa mržnjom i nepovjerenjem. U ovakvoj sredini u Evropi su napisane najranije polemike protiv islama, uglavnom zasnovane na informaciji primljenoj iz Andaluzije. Nakana ovih spisa bila je da opravdaju sveti rat. Ovdje imamo prve stvarne pokušaje kreiranja slike o islamu sa skrivenim dnevnim redom. Muslimani se u ovim spisima pojavljuju kao politeisti, poligamisti, promiskuisti, obožavatelji Muhammeda, a. s., pijanice, a njihov raj je opisan kao mjesto dostojno prijezira. Ove velike netačnosti prenošene su iz generacije u generaciju, a njihovi ostaci još se mogu uočiti u percepcijama islama i muslimana zadržanim na Zapadu. Bilo bi pogrešno pretpostaviti da su križarski ratovi naslijeđe prošlosti, zapravo, isto oduševljenje je na sceni, na profinjenije načine, u ponovnom određivanju odnosa između islama i Zapada kroz drugačije susrete od ovoga.

Trinaesto stoljeće za muslimanski svijet bio je vrijeme mnogo veće nesreće; postojale su unutarne snage koje su radile na rastakanju velike Abasidske imperije, mongolska prijetnja je bila na vidiku, a društvo je doseglo stepen stagnacije koja je bila katastrofalna. Prije nego što se učini bilo koja procjena, treba znati da je mongolska invazija proizvela veliku transformaciju u muslimanskome svijetu, koja je rezultirala tako širokim političkim jedinstvom koje nikada nije bilo ponovo dosegnuto u sličnim okolnostima.

Ali, povijesni tok koji je rastočio Abasidski hilafet proizveo je tri nezavisne imperije koje su osigurale novu energiju islamskoj civilizaciji: Otomansku imperiju na periferiji *Daru'l-islama*, Safavidsku imperiju u Perziji i Mogulsku imperiju u Indiji. Otomanska osvajanja u Evropi otvorila su više puteva interakciji između muslimana i Zapada, ali njihov posljednji utjecaj je bio na različite narode koji žive na Balkanu. Tokom ovoga perioda pojavila se snažna

negativna slika na latinskome Zapadu – slika strašnog Turčina, koju je koristio i Dostojevski u XIX stoljeću u sceni koja još pobuđuje teror.²³

Najznačajnija snaga ponad pojave križarskih ratova bio je ponovni poziv za ponovno zauzimanje Jerusalima – poziv koji se javljao u islamskome svijetu skoro posljednjih devet stotina godina, podižući na nivo ummeta zahtjev za oslobođenje Quds. Jerusolim – Al-Quds za muslimane – prva kibla (*qiblah*), ‘grad svetosti’ i mjesto Poslanikovog uzdignuća na Nebo, ostaje grad razdora za jevreje, kršćane i muslimane otkako je zauzet 638. g. od muslimana. Ovo je permanentna karakteristika odnosa između islama i Zapada i čini se da će ona nastaviti igrati krucijalnu ulogu u budućnosti.

Kolonijalni kut

Ništa nije više značajno za razumijevanje sadašnje faze odnosa između islama i Zapada od perioda kolonijalizacije muslimanskog svijeta. Tokom ovog perioda, Zapad je, po prvi put u povijesti, sreo islam i muslimane u *Daru’l-islamu* u situaciji kada je imao neospornu materijalnu premoć. Ovaj period prati određeni znanstveni i tehnološki razvoj na Zapadu koji je upotrijebljen da podjarmi ogromnu teritoriju i ljudstvo, koje nikada prije toga nije živjelo u tako degradirajućim uvjetima. Međutim, korijeni ovoga razvoja su u evropskoj renesansi koja je otvorila ogromnu, dotada neiscrtanu, teritoriju za pojavu civilizacije koja je dominirala ostatkom svijeta u nadolazećim stoljećima. Posljednje cvjetanje islamske civilizacije, koji prethodi kolonijalizaciji, podudara se sa pojavom novog duha u Evropi, ali nije bilo kontakata između ovoga dvoga, izuzev nekoliko izolovanih putničkih izvještaja koje niko u Evropi nije ozbiljno shvatao. Ibn al-Baytar (1200.-1248.), Nasir al-Din (1201.-1274.) i Roger Bacon (1214.-1294.) bili su savremenici, a, također, i Dželaluddin Rumi (u. 1273.) i Toma Akvinski (1225.-1273.) Hafiz (1320.-1389.) je rođen godinu dana prije smrti Dantea Aligijerija, a sedam godina prije smrti Mister Ekarta 1327. g. Ali, nedostatak bilo kakve znanstvene i kulturne razmjene između muslimana i Zapada, odvratio je obje strane da, u to vrijeme, uđu u zreo odnos.

Drugi važan aspekt odnosa između dvije strane u to vrijeme je činjenica da je, sve što je stvarano u muslimanskom svijetu bilo muzička melodija koja je

²³ F. Dostoyevsky, *Brothers Karamozow*, tr. Andrew H. MacAndrew (Toronto: Bantam Book, 1981).

ubrzo nestala, dok je Evropa bila svjesna da nastupa revolucionarni period. I dok su podizani univerziteti u Pisu (1338.), Grenoblu (1339.) i Oxfordu (1340.),²⁴ većina muslimanskog svijeta je još bila u čvrstom zagrljaju srednjovjekovnih *medresa*, nesvjesna izuma baruta,²⁵ kojeg su ubrzo koristile evropske armije kao odlučujuću oštricu protiv muslimanskih armija. Kada su Osmanlije 1453. g. zauzeli Konstantinopol, nakon vladavine imperatora Konstantina XI, Johann Gutenberg (1396.-1468.) bio je zauzet štampanjem svoje četrdestdvooredne (Mazarin) Biblije na Majni koristeći metalne pločice. Premda je štampa u Otomanskoj imperiji bila uvedena tokom vladavine Bajazita II (1481.-1512.), njeno korištenje je, uglavnom, ostalo u rukama kršćana i jevreja, a njen utjecaj na društvo bio je skoro bezvrijedan u poređenju sa onim što je ovaj izum značio za Evropu.²⁶ Mogulska i Perzijska imperija ostale su nezainteresirane za ovaj važan izum više od skoro četiri stoljeća. Jednako tako, sva značajnija otkrića i izumi (koji su igrali važnu ulogu u redefiniranju prirode odnosa između muslimana i Zapada u nadolazećim stoljećima) dogodili su se u Evropi, a ne u muslimanskim zemljama, uprkos činjenici da su Perzijska, Mogulska i Otomanska imperija imale kontrolu nad ogromnim zemljama i izvorima.²⁷

²⁴ Ovo se odnosi na osnivanje Queen's College, Oriel College u Oxfordu i Clare College u Cambridgeu bili su već osnovani 1362. Ubrzo su se pojavili i drugi univerziteti u različitim gradovima: Univerzitet u Pragu (1348). Univerzitet u Beču (1365), Univerzitet u Hajdelbergu (1386), Cologne University (1388).

²⁵ Barut je izumio Nijemac Grey Friar Berthold Swarcz 1313. godine. Nešto više od jednog stoljeća kasnije, zahvaljujući evropskim savjetnicima, osmanska armija je prihvatila prednost ovoga izuma. Za vrijeme vladavine Murata II (1421.-1451.) osmanska armija je upotrijebila teško topništvo, prvi puta za vrijeme opsade Semendria. Muslimanski izvor ovaj datum pomjera unazad za vrijeme vladavine Murata I (1360-89.), tvrdeći da se barut koristio za vrijeme Kosovske bitke. V. H. A. R. Gibb i Harold Bowen, *Islamic Society and the West* (London: Oxford University Press, 1960), vol. 1, pp. 66-67 I p. 67, n. 1. Međutim, idući dalje na istok, muslimanski svijet je sporo prepoznao važnost ovoga i mnogih drugih izuma.

²⁶ Za četrdeset godina izuma štamparije u Evropi, porast književne produkcije odrazio se na tri različite profesije: izdavače, štampače i prodavače knjiga. Tokom 1501. g. više od 1000 presa za štampanje izdalo je približno 35.000 naslova u približno 10 miliona kopija. Bernard Grun, *The Timetables of History* (New York: Simon and Schuster, 1975), p. 222.

²⁷ Neki naučnici nedostatak naučnog razvoja u muslimanskim društvima pripisuju unutrašnjim ratovima između vladajućih elita koje, vjerovatno, nisu pružale patronat nad otkrićima i izumima. Međutim, detaljniji pogled u evropsku historiju ovoga perioda otkriva da ni Evropa nije bila oslobođena unutarnjih sukoba. Godine 1521., Edward Stafford, vojvoda od Buck-

Krajem 15-og stoljeća, ploveći po neiscrtanim morima, evropski moreplovci, potpomognuti od vlasti, otkrivaju nove maršrute, zemlje i bogatstva koja generiraju najranije impulse kolonizacije.²⁸ Misionari su ubrzo bili u pohodu, mijenjajući uloge između muslimana i Zapada. Vladar Akbar (1542.-1605.) rođen je u godini u kojoj je St. Francis Xavier došao do Goa kao jezuitski misionar. Akbar je vladao mogulskom imperijom u njenom zenitu, ali nije osjetio opasnosti nadolazećeg Zapada.

Period kolonizacije također se podudara sa jednim drugim važnim procesom unutar muslimanskog svijeta. Široko rasprostranjena muslimanska društva, koja se pojavljuju u osmom stoljeću, bila su na rubu raspadanja. Pad Bagdada – koji je bio glavni grad i sjedište hilafeta od 750. do 1258. – označio je kraj centralizirane muslimanske vlasti.²⁹ Prije 1258. muslimanska društva bila su uspostavljena na centralnom ideologijskom uređenju. Koncept *ummeta*, zajednice vjerujućih, radije nego države, zauzimao je primarnu poziciju u ovom

---

inghama i potencijalni pretendent na engleski tron, pogubljen je od reda Henryja VIII; tri godine kasnije, Francuska se protekla na teritoriju Italije; 1525. g. njemačke i španske snage pridružuju se porazu Francuske i Švicarske kod Pavia; 1527. g. Rim je opljačkan; imperijalne trupe su opljačkale grad i ubile 4.000 stanovnika; iste godine je papa Clement VII bio zatvoren u zamak Sant Angelo; također, 1532. g. izbio je rat između ciriških protestanata i katoličkih kantona; 1536. g. kraljica Anne Boleyn otpremljena je u londonski toranj i tu pogubljena; ova lista ima i svoj nastavak.

²⁸ Ovdje mora biti spomenuto i otkriće ušća rijeke Congo od portugalskog moreplovca Diega Cama 1484. g.; zatim, poznato i jako važno Columbovo putovanje u Novi svijet 1492. g. kao i veoma uspješno putovanje venecijanskog moreplovca Johna Cabota (1450.-1498.) i njegovog sina Sebastiana (1476-1557) kada su došli do istočne obale Sjeverne Amerike i, naravno, jednako važno putovanje Vaska da Game 1497. g. kada je 22. novembra oplovio južnoafrički Rt dobre nade; nakon napuštanja Lisabona i dolaska na obalu Malabar (1498.) otvoren je morski pravac ka Indiji. Ova putovanja i otkrića događala su se uporedo sa revolucionarnim promjenama u Evropi u svim sferama života – od političkog mišljenja do načina na koji su ljudi živjeli i umirali. Evropska renesansa proizvela je početne promjene u religijskom životu zapadnjačke civilizacije. Po prvi puta u historiji, autoritet Crkve bio je uspješno promijenjen a hijerarhija tradicionalnog života uništena je u ime humanizma.

²⁹ Ovdje treba biti naznačeno da je muslimanski protuudar protiv Mongola uslijedio nakon dvije godine razaranja Bagdada, kada su mongolske snage po prvi put bile poražene od egipatskih mameluka u Bici kod Ajni Džaluta, sjeverno od Jerusalema, 3. septembra 1260. Hilafet je ponovo uspostavljen juna 1261. u Kairu kada je abasidski princ proglasio svoj hilafet pod imenom Al-Mustansir. Ova institucija u Egiptu je ostala do 1517. g., kada je bila zamijenjena otomanskom vlašću, sve do abolicije Mustafe Kemala, 3. marta 1924. godine.

uređenju. Ujedinjujući faktori bili su zajedničko vjerovanje u jedinstvo Boga i zajednički obredi, kao što su namaz, post i hadždž. Unutar ovog uređenja postojale su značajne razlike, a bio je ispoljen i kozmopolitski duh društva. Veliki imperijalni i društveni sistemi, koji su utemeljeni u srednjovjekovnoj eri, pokazuju znake unutarnjih slabosti, premda oni još imaju izvanjsku formu. U smiraj XVIII stoljeća Otomanska imperija kontrolirala je veliki dio Balkanskog poluotoka, veći dio mediteranskog primorja Afrike i sve arapske zemlje u istočnom mediteranskom bazenu. Mogulska imperija i dalje je najveća politička sila u južnoj Aziji, a Safavidska imperija vlada Perzijom. Izvan ovoga jasno određenog državnog sistema postojala je široka periferija muslimanske zone. U centralnoj Aziji dugo su postojali *kanati*, koji su se protezali od istočne Evrope do Kine. U jugoistočnoj Aziji pojavljuju se novi *sultanati* kao posljedica utjecaja muslimanskih učitelja i trgovaca. U zapadnoj Africi nove države pojavljuju se kao rezultat temeljnih promjena u tribalnoj strukturi i srednjovjekovnim imperijama.

Za ovo vrijeme, svijet oko ovih društava, također, prošao je kroz glavne mijene. Ruska i kineska ekspanzija u centralnoj Aziji vršile su pritisak na stare *kanate*; evropski komercijalni interesi u jugoistočnoj Aziji dolazili su u sukob sa lokalnim zajednicama; otomanske snage gubile su bitke od evropskih armija; a unutarnje slabosti safavidske države dosegle su takav nivo da se 1736. godine imperija srušila.

Značajni reformatorsko-obnoviteljski pokreti bili su isprepleteni u ovaj kompleksni uzorak unutarnjih pritisaka, a koji su se pojavili diljem muslimanskog svijeta u osamnaestom stoljeću.³⁰ Broj reformatorsko-obnoviteljskih pokreta u zapadnoj Africi, koji su se pojavili tokom ovog stoljeća, nadilazi usporeni proces preobraćanja i proizvođenja političkih promjena. *Sidi el-Muhtar el-Kunti*, u drugoj polovini XVIII st., vodio je reformatorski pokret u Sahari čiji je utjecaj proširen duboko u zapadnu Afriku, do Kankana, na ušću rijeke Niger. Lideri dva zapadnoafrička pokreta Osman dan Fodio i šejh Ahmed od Massina bili su pod utjecajem *sidi El-Muhtara*. Šejh Osman b. Fudi otpočeo je svoju javnu karijeru 1770. kao lutajući učitelj i propovjednik na sjeverozapadu zemlje, naređujući dobro a odvrćajući od zla, shodno islamskom učenju. Njegovo djelovanje dalo je rezultate u uspostavljanju muslimanske zajednice koja je ostala vjerna

³⁰ Opći prikaz v. u: Norman Daniel, *Islam and the West: The Making of an Image* (Edinburgh, 1960).

propisima islama. Brojne njegove knjige, posebno djelo *Ihya al-Sunnah wa Ikhad al-Bid'aha*, koje je završio 1793., svjedoče o ogromnom utjecaju ovoga reformatorskog pokreta. Kada je vladar države Gobir 1804. došao u sukob sa ovim pokretom, Šejh je proglasio *džihad* koji se vrlo brzo proširio i u druge zemlje, prostor danas sjeverne Nigerije. Ponovo formirani muslimanski hilafet Sokoto proširio se preko ogromne regije od Borna na istoku, do Gwanada na zapadu. Drugi primjer ovakve naravi je Salih al-Fulani (1753/4.-1803/4.). On je studirao sa Murtadom al-Zabidijem (u. 1791.), jednim od vodećih naučnika u XIX stoljeću u Kairu, a koga je uveo u *sammanijski* red u Mekki sam osnivač tog reda Abdulkerim al-Sammanija (1717-76.).³¹ Četiri Salihova studenta došla su iz zapadne Afrike i vratili se tamo da rade za reformatorski pokret. Na Indijskom potkontinentu osamnaesto stoljeće posvjedočilo je veliki reformatorsko-obnoviteljski pokret koga je vodio Šah Wali Allah al-Dihlawi (1702.-1762.). Ovaj pokret naglašavao je potrebu slijeđenja Šeri'ata obnavljajući interes za hadiske studije i osnivanje religijskih škola koje su omogućile pojavu kasnijih pokreta. U Egiptu, koji je u XVIII stoljeću bio provincija Otomanske imperije, javlja se *ulema* kao upečatljiva društvena i politička snaga. Azharski univerzitet je u to vrijeme imao veliku reputaciju u muslimanskom svijetu i bio je centar muslimanskih učenjaka. Kozmopolitska zajednica znanstvenika živjela je u ovim gradovima i veoma naglašavala ulogu *idžtihada* ili novog mišljenja. Izvan ovog okoliša, duh društvene i moralne obnove se širio dosežući svoj vrhunac u pokretu koga je vodio Muhammad ibn 'Abd al-Wahab (1703.-1792.), koji se obrazovao u Mekki i Medini, a potom vratio u svoj rodni kraj Nedžd u centralnoj Arabiji i započeo pozivati ljude na striktno pridržavanje Kur'ana i sunneta. Trenutačni uspjeh ovog pokreta, u pogledu političke vlasti, kratko je trajao, ali je imao dalekosežni utjecaj širom muslimanskog svijeta. Ovaj proces ciljao je na obnovu društva kako bi se bolje razvile državne strukture. Zajednički osjećaj je bio da je novi politički poredak neizbježan. Ovaj proces unutarnje borbe i reforme bio je ubrzo prekinut invazijom i kolonizacijom ovih društava od evropskih sila. Njemačka je dovršila osvajanje Indonezije; Rusi i Kinezi ušli su u unutrašnjost Azije; Britanci su osvojili Indiju, Malaje, dijelove Srednjeg istoka, istočnu Afriku, Nigeriju i druge dijelove zapadne Afrike; Francuska je zauzela sjevernu Afriku, veći dio zapadne Afrike i dijelove Srednjeg istoka.

³¹ N. Levtzion, ed., *Eighteen Century Renewal and Reform in Islam* (Syracuse, 1987).

Dakle, u predvečerje XX stoljeća evropske sile u potpunosti su zauzele gotovo cijeli muslimanski svijet. U to vrijeme nezavisne muslimanske države egzistirale su samo u centralnoj Arabiji, Iranu, Turskoj i Afganistanu, a koje su bile veoma slabe i pod utjecajem evropskih sila.³²

Ovaj kratki prikaz uvodi nas u moderni period. Karta svijeta bila je nanovo iscrtana u XIX st. od evropskih sila. Njihova ekspanzija i kolonizacija muslimanskih društava nije samo zakratko prekinula proces unutarne evolucije u ovim društvima, nego je, također, započela transformaciju temeljnih institucija, u potpunosti mijenjajući narav odnosa između muslimana i Zapada.

Tokom kolonijalne vlasti, muslimanska društva doživjela su transformaciju, i to posredstvom zamjene njihovih temeljnih institucija, modela, ideologije i, u mnogo slučajeva, jezika podučavanja. Nakon osvajanja, asimilacije ili aneksije, kolonizirana društva bila su predmetom vladavine terora. Stare porodice su

³² Zašto muslimani nisu bili u stanju zadržati ovaj proces, pitanje je za jednu drugu diskusiju. Za sada, važno je shvatiti da su ove vojne kampanje bile bitke između neizjednačenih strana: muslimani su bili došli do kraja zbog njihove stagnacije u prošlim stoljećima – u vrijeme kada je Evropa prolazila značajnu tehnološku revoluciju. Ipak, treba primijetiti da ove pobjede nisu bile lahke za evropske sile, a pokreti otpora odigrali su važnu ulogu u oblikovanju percepcije na obje strane. U različitim muslimanskim društvima pojavili su se različiti oblici otpora tako da je u vrijeme pokreta otpora priroda odnosa između muslimana i Zapada bila transformirana. Na Indijskom potkontinentu, naprimjer, prvi otpor ispoljile su vojne snage Ahmeda Barelviya; njegove snage poražene su 1831. Jedan od njegovih studenata Mir Nithar Ali, općepoznat kao Titu Mir (1782.-1831), osnovao je svoj vlastiti pokret u Bengaluru organizirajući seljake; on je, također, ubijen u sukobu sa britanskim snagama 1831. Hadži Shari'at Allah (1764.-1840.) je još jedna ličnost ovoga otpora. On je osnovao *ferā'idīyyah* pokret u Bengaluru sa značajnim uspjehom. Njegov sin Dudu Miyan (1819.-1862.) formirao je kratkotrajnu nezavisnu državu, a uhapšen je 1847. Deset godina kasnije, vodio se rat širokih razmjera da se otjeraju Britanci. Ove ratove u nekim slučajevima vodila je ulema, kao što je Padri pokret, čiji je cilj bio da reformišu i očiste društvo i da se oslobode kolonijalne vlasti.

U Alžiru, pokret otpora protiv Francuske organizirao je 'Abd' al-Qadir (1808.-1883.) a rat je trajao dva desetljeća. Nakon sloma ovoga pokreta 1847. g., pojavljuje se izvjestan broj manjih pokreta. Senusijski pokret u sjevernoj Africi, posebno njegove aktivnosti u Libiji, pokreti otpora u Dagestanu u Rusiji i pojava kratkotrajućih muslimanskih država u kineskim provincijama Kansu i Yunnan, svjedoče da muslimanska društva nisu otvorila put kolonizatorskim snagama bez otpora. Na intelektualnom nivou, Džemal al-Din Afgani (1839.-1897.) načinio je dobro artikuliranu šemu otpora i razvio prve ideje panislamskog jedinstva među muslimanskim društvima. Putovao je i predavao u Iranu i Egiptu i nekoliko godina proveo u Evropi. Njegova zadivljujuća osobna i intelektualna lucidnost inspirirala je brojne studente koji su kasnije postali liderima reformatorskih pokreta.

iskorijenjene; vodeće ličnosti su ubijene ili protjerane; imućni ljudi i poznate ličnosti postali su mete napada, posebne odmazde. Postojeće institucije bile su iskorijenjene i, u mnogo slučajeva, uništene u fizičkom i funkcionalnom smislu.

Nakon ovog perioda, koji je različito trajao u različitim društvima, nove institucije bile su uspostavljene, oformljen je novi administrativni sistem i, za to vrijeme, formirana je nova elita. Ova elitna grupa bila je spremna saradivati sa kolonijalnim vlastima. Obrazovani u novom obrazovnom sistemu, ovi ljudi poznavali su malo ili nikako svoju historiju i naslijeđe. Opijeni čarima svojih upravljača, ljudi i žene ove elitne grupe smatrali su bezgraničnom čašću da govore jezikom njihovih kolonijalnih učitelja i da misle i djeluju poput njih. Oni su prihvatili ideje koje su im predstavili njihovi zapadni mentori bez bilo kakvih kritičkih analiza. Njihov identitet i pogled na svijet oblikovan je učenjima zapadnjačkih filozofa, a religija je za njih imala malu važnost. Članovi ove elitne grupe polahko su postali vodeće ličnosti u kolonijaliziranim društvima, a mase su počele da se ugledaju na njih kao na svoje modele.

Treća faza ovog procesa započela je sa drugom generacijom ove elitne grupe odgajane u raskoši i komforu i dvostruko udaljene od tradicionalnih izvora. Ova generacija je udaljena od perioda terora i nasilja te je bila u stanju tražiti jednakost sa zapadnjačkim upravljačima. Većina njih otišla je na studije u Evropu, a iskustvo Zapada doprinijelo je razvoju osjećaja digniteta i jednakosti. Kada su se vratili u svoje zemlje, počeli su tražiti veće ovlasti i utjecaj u poslovima svojih zemalja. Kao rezultat toga, rođeni su novi pokreti. Unutar ovoga jasnog ustroja, transformacija muslimanskih društava imala je različite forme u različitim društvima. Slijedeće promjene, međutim, imat će utjecaja na muslimane širom svijeta.

Prva i najvažnija bila je politička transformacija. Kroz čitavu svoju historiju, muslimanska društva funkcionirala su kao jedinstvena velika zajednica. Ovaj koncept zajednice (*ummet*) transcendirao je nacionalne, plemenske i regionalne barijere i djelovao je kao osnovni operativni sistem, koji je osiguravao uređenje jedinstvene duhovne i ideologijske orijentacije. Ovim se ne kaže da pojedine države ili imperije nisu funkcionirale kao nezavisne političke i administrativne jedinice u određenim vremenima ili da ove države nisu ispoljavale rivalitet jednih naspram drugih. Ono što je važno primijetiti jeste činjenica da je transnacionalna ideja muslimanske zajednice kao cjeline odmijenila regionalne jedinice. Institucija hilafeta bila je simbol ovoga koncepta. Gradovi poput

Mekke i Medine bili su vrlo poštovani od svih muslimana u različitim dijelovima svijeta. Postojali su centri nauke koji su bili otvoreni svim muslimanima, i gdje su naučnici dolazili iz čitavog muslimanskog svijeta. Ovaj vid interakcije dodatno je ojačao transnacionalni koncept *ummata*. Kada su se ovi naučnici vratili u svoje zemlje, posjedovali su znanje o razvoju svojih zemalja. Ovi centri su, također, imali forum za rješavanje pitanja koja se tiču cijele zajednice. Usto, trgovačke puteve su koristili svi muslimani, bili su otvoreni za karavane iz svih mjesta, a postojala je i određena veza između muslimanskih zajednica koje su živjele u različitim predjelima.

Tokom kolonijalne ere, ovaj transnacionalni koncept *ummata* zamijenjen je drugim operativnim sistemom koji je, po svome porijeklu, karakteristično zapadnjački. Ovaj novi koncept bio je nacionalizam koji narasta do ideje države kao temelja političkog jedinstva, omeđen konkretnim granicama. Ova promjena bila je nešto više od puke teorijske formulacije; ona je, zapravo, imala dalekosežne posljedice po muslimanski svijet. Duh nacionalizma zasniva se na kulturnim i lingvističkim postavkama. Na Zapadu, ovaj koncept je doveo do različitih političkih država koje su naširoko definirane na osnovu jezika, kulture i geografskih granica. Ove zemlje su od svojih građana zahtijevale lojalnost u ime patriotizma. Naprimjer, osnovna obaveza Rusa definirana je kao lojalnost Rusiji, a Nijemaca – lojalnost Njemačkoj. S druge strane, islam ne priznaje bilo kakvu fragmentaciju ljudskoga roda na osnovu kulture i jezika. Pojava nacionalizma u muslimanskome svijetu, tokom kolonijalnog perioda, proizvela je, po prvi put u historiji muslimanskoga svijeta, ideju koja je podijelila ummet po nacionalnoj i regionalnoj osnovi – podjela zbog koje oni i danas pate. Ona je proizvela veliki broj zemalja u muslimanskome svijetu i formirala nacije i države izvan onoga što je bila zajednica vjernika, dijeleći je, kao što se dešavalo, i međusobnim ratovima.

Druga promjena koje se duboko odrazila u muslimanskome svijetu bila je pozicija arapskoga jezika. Budući da je jezik Kur'ana, arapski je dosegao status *lingua franca* unutar muslimanskoga svijeta. U zemljama gdje on nije bio govorni jezik, on se općenito učio na osnovnom nivou obrazovanja, kao što su ga izučavali i oni koji su nastavljali svoje obrazovanje na većem nivou. Ovaj zajednički jezik bio je jedinstveno i najvažnije sredstvo komuniciranja unutar muslimanskoga svijeta. Tako je bilo moguće da, npr., indijski musliman komunicira sa njegovim egipatskim trgovačkim partnerom ili da studenti, u jeziku koji njima nije bio nepoznat, stoljećima imaju zajedničku terminologiju,

metafore i parabole. Na taj način su drevna mudrost i drevna naučavanja bili očuvani u ovome jeziku za sve generacije i za sva područja. Kolonijalni vlastodršci zamijenili su arapski jezik njihovim vlastitim jezicima i, za kratko vrijeme, u zemljama u kojima arapski nije bio narodni jezik, on je postao strani jezik. Promjena na ovome planu proizvela je dvije posljedice: uništila je sredstvo komunikacije među različitim muslimanskim zajednicama i, u onim zemljama gdje arapski nije bio govorni jezik, dovela je do toga da Kur'an i ogroman korpus tradicionalnog znanja budu nedostupni, čak i obrazovanoj klasi. Na ovaj način odvojeni od jezika Božije objave, muslimani su popustili, bez odbrane, pred naletom zapadnjačke ideologije.

Treća značajna promjena u koloniziranim društvima bila je zamjena tradicionalnog sistema obrazovanja zapadnjačkim obrazovnim sistemom. Vladajući princip u muslimanskim društvima bio je Božije jedinstvo (*tawhid*) i pokoravanje Njegovoj volji; obrazovanje je bilo jedan od načina spoznaje Božijih atributa, Kur'ana, sunneta, nauke koja se odnosi na kosmos, njegovo ustrojstvo i ritam, psihološkog funkcioniranja tijela i razumijevanja brojnih drugih čudesnosti stvorenoga svijeta. Pitanje vjerovanja, koje predstavlja suštinu islamskih naučavanja, bilo je zastupljeno u obrazovnim programima. Univerzum je stvorio svemogući Bog; on je predmet Njegove volje; stvoren je sa ciljem; ima svoj kraj na Kijametski dan. Ova vjerovanja su bila neupitna i činila su temelj svekolikih aktivnosti. Nadalje, znanje se stjecalo na način koji je zahtijevao period učenja, naklonosti i poštovanje spram učitelja i ono nije bilo svrha samo sebi, nego sredstvo. Stjecanje znanja nije bilo povezano sa ovosvjetskim dobitima a najmanje sa poslovima vezanim za administrativni sistem. Pojedinaac je učio zato što je to bila njegova obaveza (*feridah*) i zato da razumije prirodu ovosvjetskog života i univerzuma. Sada je to sve bilo zamijenjeno, sa dalekosežnim posljedicama, zapadnjačkim obrazovnim sistemom koji se razvio iz duha slobodnoga mišljenja i istraživanja u kome se ništa nije uzimalo kao gotova stvar. Univerzum je možda stvorio Bog ili je nastao sam od sebe. Jednako su bili tretirani Darwin i crkveni oci, a funkcija obrazovanja ogledala se u pripremanju studenata za nova otkrića koja nisu zasnovana na vjerskom učenju. Ovaj sistem bio je povezan sa osposobljavanjem i kvalifikacijama za poslove u novom administrativnom sistemu. Uvođenjem ovoga sistema u muslimanska društva napadnuta su njihova temeljna vjerovanja i proizvedena je generacija obrazovanih žena i ljudi koji su imali malo znanja i još manje vjere. Oni su služili administrativnim sistemima kao nižerangirani činovnici u korist

implementacije kolonijalnog dnevnog reda. Ovaj sistem još je operativan u muslimanskome svijetu i još proizvodi ljude i žene koji obrazovanje vide kao sredstvo za dobijanje dobrih poslova.

Četvrta važna promjena ogledala se u uvođenju zapadnjačkog političkog sistema u kolonizirana društva. Ovaj zapadnjački sistem zamijenio je dinastički sistem. Period velikih imperija, kao što je ranije istaknuto, u kome su vladale pojedine porodice, završen je, a muslimanska društva zahvatila je evolucija novoga sistema.³³ Uvođenjem zapadnjačkoga političkog sistema ova evolucija je postala moguća, a kada su se muslimanska društva oslobodila kolonijalnog jarma, ona su iznova morala započeti ovaj proces koji i danas traje.

Kada je počela borba za nezavisnost, zasnivala se na transformaciji društava koja su već bila okrenuta prema Zapadu iščekujući napatuk i pomoć. Budući da je koncept države kao osnovne operativne jedinice već bio utemeljen, svi pokreti za nezavisnost imali su jak nacionalistički sadržaj. Država kao osnovna politička jedinica također je bila priznata od međunarodnih organizacija kakva je npr. bila Liga naroda i, kasnije, Ujedinjeni narodi, što je još više oslabilo transnacionalni koncept ummeta. Najveći broj lidera ovih nezavisnih pokreta bio je, zapravo, produkt zapadnjačkih institucija. Ovakva nezavisnost, u većini slučajeva, značila je promjenu vladara ali ne i ideologije.

³³ Uzimajući u obzir određene historijske situacije kao njihove modele, neki naučnici su došli do zaključka da islam ne nudi bilo kakav politički sistem, drugi, pak, naglašavaju tradiciju Poslanika tokom njegova života u Medini, tj. metod konsultiranja među plemenskim vođama za izbor vladara, dok treći elaboriraju kur'anske principe i iznalaze model za moderna vremena. Muslimanski svijet je trenutno zaokupljen razvojem sistema koji će ispuniti zahtjeve modernog vremena a koji će usto biti utemeljen na učenjima islama. Danas, riječi kao što su demokratija, parlament, izbori i ustav smatraju se gotovo svetim i bilo koja izjava protiv njih u različitim društvima smatra se blasfemijom. *Idžma* ili konsenzus je izvjesni vladajući princip u donošenju političkih odluka, ali postoji samo jedan Vrhovni Vladar prema Kome se zahtijeva lojalnost i pokornost. Također, u pitanjima koja su jasno precizirana u Kur'anu, hadisu kao i u onome što je postignuto konsenzusom doktora kanonskog prava, broj glasova ne može promijeniti određenu poziciju.

Budući je "demokratija" postala značajna tema u odnosima između muslimana i Zapada, muslimanski učenjaci naglašavaju određene razlike između zapadnjačkoga koncepta demokratije i islamskog koncepta konsultiranja. Potrebno je mnogo posla da se razvije pravedan i praktičan izborni sistem u muslimanskim zemljama – sistem koji će biti kompatibilan sa učenjima islama i koji će se prakticirati u savremenom okruženju.

Kada je završena prva faza borbe za nezavisnost, muslimanske mase su shvatile da je njihova borba izazvala male promjene u njihovim životima. Ovo je dovelo do široko rasprostranjene ljutnje koju su pratile serije državnih udara i smjenjivanja vlada dizanjem masa. Sve ovo proizvelo je političku nestabilnost. Šezdesetih godina (XX st. – nap. prev.) ova nestabilnost dovela je do serije “revolucija”. Najfrekventnije određenje ovih tzv. revolucija bio je “socijalizam”, često označen nekim kvalitativnim pridjevima, poput “arapski socijalizam” ili čak “islamski socijalizam”. Sredinom sedamdesetih godina, ovaj trend je izgubio svoju snagu i nije utjecao na bilo koju promjenu u fundamentalnoj strukturi muslimanskih društava.

Ovi uzastopni eksperimenti sa tuđinskim sistemima su muslimanskim narodima pomogli da jasno shvate da se moraju vratiti vlastitim procesima evolucije zasnovanim na naučavanjima islama. To je dovelo do buđenja islama u muslimanskim društvima. Važno je istaći da se ovi pokreti reforme i obnove nisu pojavili samo kao reakcija na trenutno stanje; oni su nastavak evolucionog procesa koji je bio sasječen tokom kolonijalne vladavine.

Da li je sukob neizbježan

Sredinom dvadesetoga stoljeća činilo se da je islam, kao živa religija, bio marginaliziran. Međunarodnom scenom dominirao je Zapad, toliko široko da se, prema riječima Murada Hofmana:

...činilo da je pitanje samo vremena kada će zapadna kultura postati ‘obavezujući uzorak’ (Theodore von Lane) za svjetsku kulturu, preobražavajući sve druge kulture. Od Seula do Sohoa čovjek budućnosti nosio bi džins, jeo hamburgere, pio koka-kolu, pušio marlboro, govorio engleski, gledao CNN, živio u *bauhausu* stilu kojim se živi u kući jedne demokratske države i vjerovatno bi, *pro forma*, bio član kršćanske crkve.³⁴

Međutim, ova očekivanja pokazala su se pogrešnima; Zapad se probudio našavši islam i muslimane tik na svome pragu. Ova situacija je, zbog jasnih razloga, naljutila one koji su razmišljali samo u kategorijama njihove vojne moći koja im se činila “osobito superiornom nad bilo kojom drugom vojnom moći

³⁴ Murad Wilfried Hofmann, *Islam The Alternative* (Reading, UK, Garnet, 1993), p. 7.

u svijetu”.³⁵ Kada su muslimanska društva, umjesto da slijede korake Zapada, počela oživljavati nove reformatorske pokrete, Zapad nije bio spreman da ih promatra kao nastavak unutarnjeg procesa evolucije ovih društava – procesa koji je nenadano doveo do kraja njihove kolonijalizacije.

U ovoj novoj situaciji najvažnije pitanje za obje strane jeste: da li je drugi sukob neizbježan.

Odnos između islama i Zapada sada prolazi kroz drugu kritičnu fazu. Sadašnji kritični period je bitno različit od prethodnih zato što ovaj sada ima globalni karakter. Tehnološki napredak obje strane licem u lice suočava sa svakodnevnim idejama. U poređenju sa prethodno definiranim periodima, sadašnja faza je mnogo kompleksniji proces. Snage koje sada redefinišu i preoblikuju ovaj odnos protežu se od međunarodnih multinacionalnih ekonomskih interesa pa do lokalnih politika američkih unutarnjih gradova. Kritični faktori percepcije na obje strane zahtijevaju dublje razumijevanje objektivne evaluacije.

Prisustvo brojne muslimanske populacije na Zapadu – jedinstven fenomen koji je “živi islam” donio na širok prostor Zapada po prvi puta u povijesti – signifikantan je element u trenutnom odnosu. Od kraja kolonijalne vladavine, emigracija i konverzija proizvele su znatnu muslimansku populaciju u Sjedinjenim Državama i različitim evropskim zemljama. Otuda nije neobično primijetiti drugu generaciju (u nekim slučajevima čak i treću) muslimana koji žive u Velikoj Britaniji, Njemačkoj i Francuskoj. Stoga, muslimansko prisustvo na Zapadu veoma utječe na odnos između islama i Zapada. Džamije, islamske škole, halal meso, islamski festivali i rituali sada su prisutni i na Zapadu.

Veliko prisustvo muslimana na Zapadu formira svijest o islamu, ali demografski rast muslimana, također, generira fobiju, oživljavajući određene stare strahove zbog ‘islamske prijetnje’. Ovaj strah se iskazuje ne samo putem javnih medija, već i posredstvom ‘trezvenih’ publikacija u kojima čovjek ne bi očekivao

³⁵ William Perry, sekretar odbrane Sjedinjenih Država u periodu 1994-97. a sadašnji profesor na Stanford univerzitetu, ovu izjavu je dao u intervjuu za *Los Angeles Times*, a koji je objavljen i u časopisu *The News* u Islamabadu, 16. jula 1997. U intervjuu, on kaže da “za vrijeme Pustinjske oluje mi smo bili u stanju prenositi naredbe na nivo divizije; sada, imamo dodatnu mogućnost koja nam osigurava da naredbe prenosimo izravno vojniku na vojnom polju. Ovaj sistem nazvali smo “Force 21”(...) Mi smo daleko ispred bilo koje sile, tako da bi bilo veoma teško bilo kome da nas zaustavi...”

takvu retoriku. Naslovi kao što su: “Muslimani dolaze! Muslimani dolaze!”; “Rastući islam preplavljuje Zapad!”³⁶ i “Sveti rat je naš put”,³⁷ reflektiraju duboke korijene paranoje od islama. Dokumentarac *Džihad u Americi*,³⁸ prikazan na Javnom televizijskom servisu (PBS) 21. 10. 1994., koji je koristio modernu tehnologiju da dosegne podsvjesne nivoe gledatelja kako bi im utisnuo određene poruke, jeste znak opasnog pokreta koji je već otpočeo i koji potiče nasilne napade na džamije i islamske centre u Sjedinjenim Državama i u Evropi.³⁹

Prva sekvenca filma *Džihad u Americi* počinje pjesmom na arapskome jeziku kako bi se riječ džihad preusmjerila u džihad u Americi, a na videoklipovima muslimanska molitva (namaz) postavljena je zajedno sa scenama nasilja. Ovi i drugi međusobno povezani incidenti izazvali su kod muslimanskih intelektualaca strah jer “diskriminacija, strah i kompleks superiornosti mogu preći u antimuslimansko nasilje svaki dan – kao što se to već dogodilo 18. marta 1995., npr., kada su molotovi kokteli ubačeni u džamiju i Islamski centar u Minhenu, Njemačka”.⁴⁰ Tragični događaji u Bosni, Kosovu i Čečeniji još su svježije podsjećanje na to kakva bi mogla biti priča za muslimane na Zapadu.

Uprkos određenim pozitivnim promjenama, stari tabui protiv islama još traju na Zapadu, i, možda, sa još većim žarom nego prije. Ovo objašnjava činjenicu zašto zapadni mediji požure da svaki teroristički incident pripišu islamskim fundamentalistima. Ova opsesija u vezi sa buđenjem islama ne predstavlja dobar znak za budućnost odnosa između islama i Zapada. Jedva da prođe ijedan dan a da se ne čuje za incident koji je dio ove kampanje zloupotrebe islama; stupci knjiga još sadrže pežorativne materijale u vezi sa islamom i Poslanikom. U posljednje vrijeme sve više i više, riječi i simboli koji su sveti za

³⁶ Patrick J. Buchanan, *New Hampshire Sunday News*, 20. august, 1989; navedeno prema: John L. Esposito, *Islamic Threat: Myth or Reality* (New York, 1992), p. 175.

³⁷ *Reader's Digest*, januar 1995.

³⁸ Producent ovoga sramnog dokumentarca Steven Emerson također je stajao iza izvještaja *Eye on America*. On je izjavio da su svi “islamski fundamentalisti” “potencijalni teroristi” i sugerirao da FBI nadzire džamije, islamske institucije, konferencije i susrete.

³⁹ Može se navesti nekoliko primjera: 1. septembra 1994. spaljen je mesdžid u gradu Yuba, California; 25. oktobra 1994. podmetnut je požar u mesdžidu Ikhwa u Brooklyn-u, New York (*Impact Internatioanl*, februar, 1995), pp. 45-46. Diskriminatorско ponašanje prema muslimanskim ženama koje nose mahramu događa se u Sjedinjenim Državama kao i u Evropi.

⁴⁰ Murad W. Hofmann, *Islam the Alternative*, p. 38.

muslimane pojavljuju se na potrošačkoj robi (npr. simbol sličan riječi Allah na cipelama koje proizvodi firma *Nike*). Ova negativna propaganda proizvela je generacije militantne omladine na Zapadu koja je involvirana, u velikom broju, u incidente skrnavljenja džamija po Evropi i Sjedinjenim Državama. Već tokom Zaljevskog rata 1991. stotine hiljada ljudi u Sjedinjenim Državama bilo je prilijepljeno za televizijske prijemnike gledajući CNN uživo, koji je prikazivao scene poput onih koje su ljudi već vidjeli na video-igrama – ubijanje koje jedva da pobuđuje bilo kakvo ljudsko sažaljenje ili empatiju, ali je ono, zapravo, samo propagiralo američki mit: “dobri momci ubijaju loše momke”. Ova neosjetljiva i dehumanizirana atmosfera je zrela za veće nasilje. Uprkos tome što je nastupilo doba jednakosti, ljudskih prava i slobode izražavanja, u Evropi i Sjedinjenim Državama, muslimani su žrtve institucionalizirane diskriminacije. “U zapadnoj Evropi može se naći na stotine malih mesdžida u napuštenim stanovima ili industrijskim zgradama”, primjećuje Murad Hofman u svojoj knjizi *Islam 2000*, “ali kada muslimani pokušaju da izgrade odgovarajuću džamiju, uslijedi pravna bitka – bilo to u Lionu ili Essenu. Na opće iznenađenje, čini se da gradske vlasti dimnjake smatraju više estetičnima od minareta u turskome stilu izgrađenih. Neko može čak ustvrditi da džamije jednostavno ne pristaju pejzažu centralne Evrope. (Da li se sistematsko uništavanje džamija u Bosni desilo iz tog estetskog razloga!?) Muslimani moraju praviti pogodbu za svaki metar visine njihovih minareta i – kakav apsurd – čak obećati da ih mujezini neće koristiti kako ne bi narušili mir i tišinu. Ovakav pristup u sukobu je sa činjenicom da crkvena zvona uvijek mogu odzvanjati, pa i u ranim satima”.⁴¹

Stanje u muslimanskoj svijetu također ne ukazuje na mirnodopsku budućnost. “Islamski prostor” rapidno nestaje u tradicionalnim muslimanskim zemljama usljed navale zapadnjačkog pogleda na svijet. Veliki dio urbane populacije potpuno je usmjeren ka Zapadu tako da se opći kulturni i društveni pokret okreće ka zapadnjačkom modelu. Nije ništa neobično da se u najvećim gradovima muslimanskoga svijeta naiđe na pornografski materijal, svinjsko meso, pijanke i promiskuitet; škole sa zapadnjačkim kurikulumom brzo se razvijaju; neboderi, stil života, kulturna i književna produkcija postaju karikaturama njihovih ekvivalenata na Zapadu. Naporedo sa ovim procesom postoji i suprotan pokret unutar islama koji se manifestira povećanim prisustvom u

⁴¹ Ibid., p. 34.

džamijama, rekordnim brojem hodočasnika na hadždžu, porastom islamskih publikacija, te mnogim drugim indikatorima vatrenog pridržavanja islama u muslimanskim društvima. Ovo bipolarno stanje stvari produbljuje jaz unutar muslimanskih društava.

Na državnom nivou, skoro sve muslimanske države ovise o Zapadu u svome društveno-ekonomskom razvoju i, u mnogo slučajeva, u pukom preživljavanju. Ova ovisnost dovodi muslimanske zemlje u takvu situaciju u kojoj one nisu u stanju odrediti ni vlastite državne cijene. Ovaj neokolonijalizam ne znači samo da vlade muslimanskih zemalja nemaju kontrolu nad svojim ekonomskim politikama nego to podrazumijeva, također, i kulturnu ovisnost koja donosi pun prtljag predodžbi, ikona i modela koji prisiljavaju stanovništvo kako na materijalno tako i na kulturno ropstvo.

Polarizacija formirana na osnovu dva suprotstavljena pokreta uočljiva je diljem muslimanskoga svijeta. Od Turske do Alžira i od Pakistana do Egipta, cijeli muslimanski svijet je u stisku dva suprotstavljena toka, jednog usmjerenog ka Zapadu i drugog okrenutog ka islamskome modelu koji se još oblikuje. Ove bipolarne pokrete unutar muslimanskoga svijeta prate nasilje, netolerancija, represija i povećano zanimanje za pitanja demokratije, ljudskih prava, tolerancije i nenasilnog rješavanja konflikata. Gledano iz zapadnjačke perspektive, ova unutarnja podjela unutar muslimanskoga svijeta i njene izvanjske manifestacije te ispoljavanje nasilja djeluju zastrašujuće. Ispadi unutarmuslimanskog rivalstva među muslimanima koji žive na Zapadu još više skrnave sliku islama i muslimana.⁴²

Porast svjesnosti na Zapadu da duhovna dimenzija ljudske egzistencije nije našla adekvatno mjesto u modernom naučnom svjetonazoru je, također, kritični faktor u sadašnjoj fazi odnosa između islama i Zapada. Budući da

42 Teško da ima ijedna džamija u Britaniji u koju policija nije bila pozivana da reagira na rivalstvo koje se ispoljava između različitih muslimanskih grupacija. Ista situacija je i u Sjedinjenim Državama i drugim evropskim zemljama. Ispadi "porodičnih feuda" na Zapadu još više narušavaju percepciju muslimana na Zapadu. Slučaj Pakistanca koji je ispisao sektaški grafit na pločnicima i zidovima Flusinga u Queensu, New York (septembra 1997.) nedavi je primjer takvoga ponašanja. Izvještaji o stanju prve generacije muslimanskih žena emigrantkinja, koje žive u nehumanim uvjetima u svojim stanovima i sobama također utječu na zapadnjačku percepciju statusa žena u islamu; porast incidenata nasilja očeva prema njihovim kćerkama zbog socijalizacije sa njihovim nemuslimanskim drugovima u školi i čitava lepeza sličnih problema sa kojima se susreću muslimani koji žive na Zapadu, također, doprinose zapadnjačkoj percepciji islama i muslimana.

se zapadnjačka civilizacija kretala od jednog do drugog velikog neuspjeha, prosječan Zapadnjak usmjeravan je talasima darvinizma, frejdizma, relativizma i stotinama drugih pseudo puteva koji su ga ostavljali u zatvorenom prostoru. Čini se da je Zapad, budući da se iscrpio tokom dva stoljeća neprestanog traganja, odlučio da transcendentalna pitanja više nisu relevantna za ljudsko postojanje. Međutim, ljudskom duhu nije moguće da se pomiri sa ovom činjenicom. Svi oni eksperimenti koji su neizostavno bili putevi traganja za Stvoriteljem bez izravnoga priznanja i pristupa k Njemu veoma su oštetili društveni temelj i zapadnjačko društvo uveli u moralnu krizu koju počinje priznavati sve veći broj svjesnih članova tog društva. Devijacije duboko ukorijenjene i talasi paranoje (Waco, Oklahoma City), porast stope kriminala, zlostavljanje djece, alkoholizam, uživanje opojnih sredstava i talasi krvavih prizora sa tv ekrana na kojima se prikazuju krvave scene grupnih suicida natjerali su trezvene segmente zapadnjačkoga društva da sagledaju duhovnu krizu sa kojom se suočava savremena zapadnjačka civilizacija.

Ovaj trend otvorio je puteve za novi pristup religiji i čini se da je Zapad počeo više cijeniti određene vrijednosti koje su inherentne religijskom pogledu na svijet. Ono što su učinili Max Planck (u. 1974.), Albert Einstein (u. 1955.) i Heisenberg (u. 1976.) na planu utemeljenja njutnovske fizike pokrilo je teološki domen i više nije sramota govoriti o "mogućnosti" da je Univerzum, ipak, stvorio Bog. Veliki broj naučnika i intelektualaca počeli su otvoreno dovoditi u pitanje zapadnjački svjetonazor. Ovaj ponovni interes za religiju na Zapadu je pozitivan znak, premda postoji određeni strah da je možda isuviše kasno za Okcident da rekonstruira društvo čija je konačna predodžba u skladu sa transcendentnom Realnošću.

Porast broja Afroamerikanaca koji prihvataju islam i što to rezultira popravljanjem njihovih života jeste pozitivan trend. Iako u njihovom okruženju raste ovisnost o drogama, alkoholizam i nasilje, na stotine Afroamerikanaca sada mirno živi – životom obogaćenim u duhovnom i materijalnom smislu.

Međutim, postoji malo razloga za uklanjanje bilo kakvih iluzija. Čini se da postoji malo opravdanje za mišljenje da "ćemo mi sada vidjeti kršćane kako u mnoštvu ulaze u Božiju vjeru".⁴³ Najviše čemu se treba nadati jeste više pozitivnog pristupa u razumijevanju islama i muslimana. Sekularna zapadnjačka opsesija progresom, uspješnošću, porastom, proizvodnjom i potrošnjom je

⁴³ Murad W. Hofmann, *Islam 2000* (Beltsville, MD, Amana Publications, 1996), p. 17.

toliko intenzivna da se čini nemogućim da će ona u skorijoj budućnosti biti u stanju razumjeti islamsko naglašavanje onosvjetovnoga; islamski principi i njegovi rituali nisu prepreka uspješnosti društva nego načini reguliranja i balansa duhovnih i materijalnih potreba njegovih članova.

Uzimajući u obzir ove trendove, sukob se čini neizbježnim. Na jednoj strani je arogancija koja muslimane vidi kao one koji su skloni nasilju i konzervativnim pogledima; vidi ih kao neuspješna i iracionalna bića sa ritualima i običajima koji su potpuno strani modernome dobu – to je arogancija koja ometa sagledavanje problema sa kojima se suočava savremeno ljudsko biće u civilizaciji koja sve prihvata, ali ne i ljudsku urođenu potrebu da transcendirira i spozna Stvoritelja. Na drugoj strani raste populacija koja Zapad vidi kao arhitektu njihove nesretne egzistencije. Dalje, na jednoj strani postoje pojedinci paranoični zbog porasta broja muslimana u njihovim državama i zbog globalnog trenda oživljavanja islama širom svijeta. Takvi pojedinci počeli su osmišljavati strategiju sukoba sa muslimanima “kod kuće” i u muslimanskim zemljama. Na drugoj strani imamo porast militantnosti koja oduzima svaku nadu u mirovni proces, pomirenje sa Zapadom i koja podstiče na dizanje oružja. Na drugom nivou, postoje NATO-zapovjednici koji su već započeli uspostavljanje prstena oko muslimanskih zemalja radi slabljenja rastuće plime islamske obnove. Na istom nivou, ali na drugoj strani, postoje bombaši samoubice koji trampe svoje živote zarad nezemaljske nagrade. Na jednoj strani postoji fatalizam, letargija, zastarjeli pogled na izgublenu slavu i pretjerana opsesija onostranim, dok je na drugoj strani posrijedi opsesija onim “ovdje i sada” i potpuno zanemarivanje onostranoga.

Šta da se čini

Porast interesa za sigurnost i mir već je donio element razumne refleksije u izjednačavanju islama i Zapada, kako u muslimanskom tako i u zapadnom svijetu. Nekoliko inicijativa na obje strane potakla je formiranje okruženja iz kojega može proizaći zreo odnos između muslimana i Zapada. Dok senzacionalizam još vlada popularnim medijima, raste broj ozbiljnih studija o islamu i muslimanima napisanih na Zapadu bez skrivenih ili otvorenih predrasuda, koje su ostavljene u predvorju orijentalizma. Tome treba dodati i postojanje mnogih evropskih i američkih muslimana i onih koji mudro razumijevaju islamski svjetonazor a koji pišu o islamu na jezicima koje zapadnjački čitatelji

mogu lakše razumjeti.⁴⁴ Naravno, pojava ovakvih djela je tek početak i još su daleko od toga da imaju uspjeha u popravljaju slike islama i muslimanskoga svijeta koja se stvarala nekoliko stoljeća. Međutim, glavna akademska struja na Zapadu još je pod utjecajem maskiranog misionarskog žara skrivenog u erudiciji evropskih orijentalista čija naučna preciznost pokušava da osujeti snagu živoga islama u “naučnim studijama”. Sa’idov *Orijentalizam*⁴⁵ djelimično je izložio takve napore. “Kritička aparatura” sačinjena od “naučnika” kakvi su Ignaz Goldziher i Sir Hamilton Gibb nije rastočena, premda postoji, u naučnom smislu, mnogo toga vrijedno u istraživanjima koja su činili orijentalisti kakvi su Carl Brockelman, Heinz Halm, Alfred von Kremer i Henri Corbin. Ali ova nepovezana istraživanja ne pomažu u osvjetljavanju stvarnoga islama onima koji tragaju za Istinom. Taj prerogativ ostaje u rukama onih koji imaju vlastito iskustvo Svjetla koje im daruje sposobnost razlikovanja između pravoga i lažnoga puta.

Sa muslimanske tačke gledišta, najvažnija prepreka u razumijevanju islama u savremenome zapadnjačkom društvu jeste islamsko poimanje Boga. Može li religija – bilo koja religija – imati mjesto u društvu koje je desakraliziralo Boga?! Da, to je kontradiktornost modernoga Zapada: dok, očito, želi zadržati nereligijski stav, ono ostaje duboko ukorijenjeno u kršćanskim ritualima koji teško mogu išta učiniti sa plemenitim Božijim poslanikom, sinom djevice Marije, mir neka je na njega.

Međutim, naša pažnja ovdje je usmjerena na one koji shvataju da postoji nešto mnogo više u životu nego što to ima ponuditi materijalistički svijet. Postoji potreba za otvaranjem puteva ka islamu onima koji tragaju za istinom.

Prosječno obrazovan zapadnjak u potrazi za izvornim islamom još nema mogućnosti da pristupi izvorima koji njemu ili njoj govore o islamu u njegovoj cjelovitosti. Mnogi pokušavaju ići direktno na Kur’an i, nakon borbe sa ovim ili onim prijevodom, vraćaju se praznih ruku. Njihov neuspjeh u pokušaju da se okoriste Knjigom uslijedi zbog toga što Kur’an ne komunicira sa srcem

⁴⁴ Naprimjer, djela Renea Guenona, Frithjofa Scouna, Martina Lingsa, Charlesa Gaija Eatona, Muhammada Marmadkea Pickthalla, Ahmada von Denfferera i Leopolda Weissa (Muhammeda Asada), da spomenemo samo nekoliko imena.

⁴⁵ Edward Said, *Orientalism* (New York: Random House, 1978).

koje ga ne prihvata.⁴⁶ Pred njima je nekoliko otvorenih puteva koji ih vode Poslaniku islama. Većina Poslanikovih biografija, koje su napisali muslimani, pretpostavljaju sposobnost shvatanja na strani čitaoca, čega u ovom slučaju nema. Poštovanje koje muslimani imaju prema Poslaniku postaje prvi kamen-spoticanja za zapadnjačkog čitaoca koji živi u društvu koje je jednostavno zaboravilo takve stvari.

Ono što je potrebno sada jeste veliki napor u izučavanju Kur'ana (*'ulumu al-Qur'an*) – napor koji će pomoći zapadnjačkim čitaocima Kur'ana da se okoriste Božijom knjigom. Takav napor uzet će u obzir prevalirajuće uvjete na Zapadu, intelektualnu ćud i percepciju čitalaca i njihove društvene i moralne okolnosti. Isto tako, trebaju se otvoriti putevi pristupa životu i djelu plemenitoga Poslanika.

Treba uraditi i posao u cilju otklanjanja predrasuda o islamu a koje preduprjeđuju bilo kakav ozbiljan napor zapadnjaka u razumijevanju religije jedne četvrtine čovječanstva. Muslimanski odgovori na pitanja o poligamiji, statusu žene, terorizmu i drugim pitanjima nisu adekvatni. Nema potrebe za apologetskom literaturom, tako karakteristično ukorijenjenim kompleksom inferiornosti. Umjesto toga, potreban je naučni diskurs o ovim pitanjima kod učenih muslimana iskazan na jeziku kojeg savremeni zapadnjaci mogu razumjeti.

Islam predstavlja vjeru za sve ljude i sva vremena, stoga je Allah morao unijeti u nju dovoljno fleksibilnosti tako da je čovjek koji živi na Aljasci može lahko prakticirati kao i Arap u pustinji. Ono što je potrebno jeste *idžtihad* u duhu ranih stoljeća kada su se muslimanski naučnici sreli sa golemim zadatkom objašnjavanja religije tako različitim ljudima kao što su bivši sindhu hindus ili vatropoklonik iz Horosana. Kada muslimanski naučnici raspravljaju o pitanjima koja se odnose na smjer okretanja u namazu s kojim bi se suočilo buduće ljudsko nastanjivanje Mjeseca, oni su time već otvorili vrata idžtihada, koji im omogućava da daju odgovore na pitanja koja se više odnose na trenutne probleme namaskih vremena u onim zonama Zemlje gdje Sunce ne izlazi šest

⁴⁶ “Kada čitaš Kur'an, između tebe i onih koji u onaj svijet ne vjeruju Mi zastor nevidljivi stavimo.” Qur'an, 17:45.

mjeseci.⁴⁷ To je duh idžtihada koji je u stanju dati pozitivne rezultate u boljem razumijevanju između muslimana i Zapada.

Postoji urgentna potreba za osnivanjem institucija na obje strane, na Zapadu i u muslimanskome svijetu, koje će imati religijske učenjake, znanstvenike prirodnih i društvenih nauka, sposobne ljude u humanističkim naukama, umjetnosti i arhitekturi, kompjuterske stručnjake, eksperte u informacionoj tehnologiji i drugim znanstvenim naukama. Takve institucije proizvesti će generacije naučnika koji će biti kadri da se sučele sa pitanjima koja, najvjerojatnije, mogu izazvati sukob između muslimana i Zapada – i da pomognu njegovom sprječavanju.

S engleskoga preveo: **Almir Fatić**

---

⁴⁷ M. Hamidullah, *Introduction to Islam*, revised ed (Islamabad: Da'wah Academy, 1974), opp. 262-263.